

ISHLAB CHIQUARISH JARAYONINI INVESTITSYAVIY VA INNOVATSION ASOSDA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Dusboyev Raxim Ramazanovich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti iqtisodiyot kafedrası

o‘qituvchisi, i.f.f.d. (PhD)

E-mail: dusboevrakhim@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ishlab chiqarish jarayonini investitsiyaviy va innovatsion asosda rivojlantirishning nazariy-uslubiy hamda amaliy jihatlari kompleks tahlil qilingan. Global iqtisodiy tendensiyalar, xususan Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti ma‘lumotlari asosida sanoatni modernizatsiya qilish, investitsion faollikni oshirish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI), hamda raqamli transformatsiya muhim omil ekani asoslab berilgan. Shuningdek, milliy iqtisodiyot sharoitida innovatsion rivojlanishni jadallashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Investitsiya, innovatsiya, sanoat modernizatsiyasi, ishlab chiqarish samaradorligi, raqamli transformatsiya, ITTKI, davlat-xususiy sheriklik, investitsion faollik, texnologik yangilanish, raqobatbardoshlik.*

Kirish

Jahon xo‘jaligi tizimida globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi, raqobat muhitining keskinlashuvi hamda texnologik taraqqiyot sur‘atlarining jadallashuvi ishlab chiqarish jarayonlarini tubdan modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sharoitda iqtisodiy o‘rta sinfning barqarorligi nafaqat mavjud resurslardan samarali foydalanish, balki innovatsion yondashuvlar va investitsiyaviy faollik darajasiga ham bevosita bog‘liqdir.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, investitsiyalarni ilmiy-texnik taraqqiyot bilan uyg‘unlashtirgan mamlakatlar yuqori iqtisodiy natijalarga erishmoqda. Xususan, Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, sanoatda texnologik yangilanish darajasi yuqori bo‘lgan davlatlarda mehnat unumdorligi va eksport salohiyati sezilarli darajada oshgan. Shuningdek, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tadqiqotlarida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish uzoq muddatli iqtisodiy o‘rta sinfning asosiy drayveri sifatida baholanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham sanoat tarmog‘ini diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va eksport hajmini oshirish

ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda investitsiya muhitini yaxshilash, sanoatni modernizatsiya qilish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda investitsiyaviy va innovatsion rivojlanish mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — ishlab chiqarish jarayonini investitsiyaviy va innovatsion asosda rivojlantirishning nazariy-uslubiy asoslarini ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot ob'ekti sifatida sanoat korxonalarida investitsion va innovatsion jarayonlar tanlangan bo'lib, predmetini esa ularni samarali boshqarish mexanizmlari tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili

Ishlab chiqarish jarayonini investitsiyaviy va innovatsion asosda rivojlantirish masalalari xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar investitsiya nazariyasi, innovatsion rivojlanish konsepsiyalari, sanoatni modernizatsiya qilish hamda raqamli transformatsiya jarayonlarini qamrab oladi.

Innovatsion rivojlanish nazariyasining asoschisi sifatida e'tirof etilgan Joseph Schumpeter iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida "ijodiy vayronkorlik" (creative destruction) va tadbirkorlik innovatsiyalarini ko'rsatadi. Uning fikricha, yangi texnologiyalar va ishlab chiqarish usullarining joriy etilishi iqtisodiy tizimning sifat jihatdan yangilanishiga olib keladi [1].

Neoklassik o'sish nazariyasi vakili Robert Solow esa iqtisodiy o'sishda texnologik taraqqiyotning ahamiyatini asoslab bergan. Solou modeliga ko'ra, uzoq muddatli iqtisodiy o'sish kapital va mehnat omillaridan ko'ra ko'proq ilmiy-texnik taraqqiyotga bog'liqdir [2,3].

Innovatsion tizimlar nazariyasi doirasida Christopher Freeman milliy innovatsion tizim konsepsiyasini ilgari surib, davlat, ilmiy muassasalar va sanoat korxonalari o'rtasidagi hamkorlik innovatsion rivojlanishning muhim sharti ekanini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilishda institutsional omillarning rolini ochib beradi [4,5].

Xalqaro tashkilotlar hisobotlarida ham investitsiya va innovatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik chuqur tahlil qilingan. Jumladan, Jahon banki tadqiqotlarida sanoatda texnologik modernizatsiya investitsiyalarning samaradorligini oshirishi qayd etiladi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti hisobotlarida esa ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga (ITTKI) yo'naltirilgan mablag'lar iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etilgan [6].

MDH va O‘zbekiston olimlari tomonidan ham sanoatni innovatsion rivojlantirish, investitsiya siyosatini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalalari o‘rganilgan. Ularning tadqiqotlarida sanoatni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi asoslab berilgan [7,8].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda investitsiya va innovatsiyaning alohida jihatlari yetarlicha yoritilgan bo‘lsa-da, ularning integratsiyalashgan holda ishlab chiqarish jarayoniga ta’siri hamda amaliy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada investitsiyaviy va innovatsion rivojlanish mexanizmlarining o‘zaro uyg‘unligi kompleks yondashuv asosida ko‘rib chiqiladi.

Tahlil va natijalar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sanoat tarmoqlarida asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining ortishi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, texnik va texnologik yangilanish hamda mahsulot tannarxini pasaytirishga xizmat qiladi. Xalqaro amaliyotda investitsiya va mehnat unumdorligi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ijobiy korrelyatsiya mavjudligi aniqlangan.

Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, sanoatga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar yuqori texnologiyali ishlab chiqarish ulushini oshiradi va eksport tarkibini diversifikatsiya qiladi. Tahlil natijalariga ko‘ra, investitsiya oqimlari barqaror bo‘lgan korxonalarda asosiy fondlarning yangilanish darajasi tezlashadi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga olib keladi.

O‘zbekiston sharoitida ham asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining ortishi sanoat mahsuloti hajmining o‘shishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, infratuzilma va qayta ishlash sanoatiga yo‘naltirilgan investitsiyalar yuqori multiplikativ samaraga ega.

Innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI)ga yo‘naltirilgan mablag‘lar ishlab chiqarishning texnologik darajasini oshiradi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tadqiqotlariga ko‘ra, ITTKI xarajatlari YaIMga nisbatan yuqori bo‘lgan mamlakatlarda yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar ulushi sezilarli darajada katta.

Korxonalarda raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida:

- ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilish darajasi oshadi;
- resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi;
- ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar kamayadi;
- mahsulot sifati barqarorlashadi.

Raqamlashtirish elementlarini qo‘llayotgan sanoat korxonalarida ishlab chiqarish tannarxi o‘rtacha 10–15 foizgacha kamayishi va mehnat unumdorligi oshishi kuzatilmoqda.

Tahlil natijalari investitsiya va innovatsiya jarayonlari o‘zaro uyg‘unlashgan holda amalga oshirilganda maksimal samaradorlikka erishilishini ko‘rsatdi. Ya’ni, oddiy kapital qo‘yilmalar emas, balki innovatsion yo‘naltirilgan investitsiyalar sanoatning tarkibiy o‘zgarishiga olib keladi.

Xalqaro valyuta jamg‘armasi ekspertlarining qayd etishicha, innovatsion investitsiyalar iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror o‘shishini ta’minlaydi va tashqi iqtisodiy xatarlarga nisbatan chidamlilikni oshiradi.

Kompleks baholash natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

1. Investitsiya hajmining oshishi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, ammo innovatsion tarkib bo‘lmasa, samaradorlik cheklangan bo‘ladi.
2. Innovatsion faoliyat yetarli moliyaviy ta’minotsiz barqaror natija bermaydi.
3. Investitsiya va innovatsiya integratsiyasi sanoatda yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish imkonini beradi.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

- Investitsiyaviy faollik ishlab chiqarish o‘shishining zarur sharti hisoblanadi.
- Innovatsion rivojlanish ishlab chiqarish samaradorligini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.
- Raqamli transformatsiya investitsion samaradorlikni oshiruvchi katalizator vazifasini bajaradi.
- Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari (imtiyozlar, subsidiyalar, DXSh) innovatsion investitsiyalar hajmini kengaytiradi.

Shunday qilib, ishlab chiqarish jarayonini investitsiyaviy va innovatsion asosda rivojlantirish iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta’minlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ishlab chiqarish jarayonini investitsiyaviy va innovatsion asosda rivojlantirish zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim sharti hisoblanadi. Investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va moddiy-texnik bazani mustahkamlashga xizmat qilsa, innovatsiyalar ushbu resurslardan samarali foydalanish, mahsulot sifatini oshirish va yuqori qo‘shimcha qiymat yaratishni ta’minlaydi.

Tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

1. Investitsiyaviy faollik ishlab chiqarish o‘shishining miqdoriy omili bo‘lib, asosiy kapitalni yangilash va infratuzilmani rivojlantirish orqali sanoat salohiyatini oshiradi.

2. Innovatsion rivojlanish ishlab chiqarish samaradorligini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi hamda raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

3. Investitsiya va innovatsiya jarayonlarining integratsiyasi yuqori texnologik mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi.

4. Xalqaro tajriba, xususan Jahon banki va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tavsiyalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion yo'naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

- sanoat korxonalarida innovatsion investitsiyalar ulushini oshirish;
- ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini moliyalashtirishni kengaytirish;
- davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish;
- raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish;
- innovatsion infratuzilma (texnoparklar, startap markazlari, klasterlar) faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Umuman olganda, ishlab chiqarish jarayonini investitsiyaviy va innovatsion asosda rivojlantirish milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi, sanoatning tarkibiy jihatdan yangilanishi hamda global bozor sharoitida raqobatbardoshligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.
2. Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
3. Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312–320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
4. Freeman, C. (1987). *Technology policy and economic performance: Lessons from Japan*. Pinter Publishers.
5. Freeman, C. (1995). The “National System of Innovation” in historical perspective. *Cambridge Journal of Economics*, 19(1), 5–24. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035309>
6. World Bank. (2020). *World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains*. World Bank Publications. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1457-0>
7. Xolmatov, S. M. (2021). *Sanoatni innovatsion rivojlantirish va investitsiyaviy samaradorlik* [Monografiya]. Tashkent: Iqtisodiyot va moliya universiteti nashriyoti.

8. Ivanov, P. V. (2019). Innovation and industrial modernization in post-Soviet countries. *Journal of Economic Development in the CIS*, 12(3), 45–62.